MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Tamás Sándor

ERDÉLY „HIBÁS" MINIATŰR TÉRKÉPE ABRAHAM ORTELIUS ATLASZÁBAN

Többször lehet hallani és tapasztalni gyűjtők körében, hogy a hibásan nyomtatott vagy más módon a többitől eltérő nyomtatvány értékesebb, mint annak hibátlan kiadása.

Fontos leszögezni, hogy egy térképet több szempontból is lehet vizsgálni. Míg egy szakértőt elsősorban a történelmi, földrajzi, gazdasági, katonai, művészeti stb. vonatkozások érdekelnek, a gyűjtő mást is figyelembe vesz: például a nyomdahibát vagy más kisebb hibákat, melyek a papír, a metszés, a festékek, a színezés (korabeli vagy későbbi) minőségéből adódtak.

Jelen írás célja egy olyan nyomtatott térkép bemutatása, amely az Abraham Ortelius 1601-ben kiadott *Epitome THEATRI ORBIS TERRARVM...* című (zseb)atlaszának egy példányában nyomtatási hiba folytán rossz helyre került.

Mielőtt a tárgyra térnék, fontosnak tartok megemlíteni néhány adatot Ortelius, a „modern térképészet óriása" életéből.

1. ábra Abraham Ortelius (1528–1598)

Abraham Ortelius (1528–1598)

Antwerpenben (Anvers) született, az egyik legfontosabb németalföldi kereskedelmi és kulturális központban. Édesapja korai halála után Ortelius, segíteni kívánván özvegy édesanyját, térképeket színezett és árult, s éveken át térképkereskedő volt az antwerpeni St. Lukas céh keretén belül. Térképész tevékenységét viszonylag későn kezdte. 1564-ben kiadott egy világtérképet, ez nagy lélegzetű mű (8 lap), melyet Egyiptom, Ázsia és Spanyolország térképei követnek. Korszakalkotó munkája hosszabb előkészületek után,[1] 1570-ben jelent meg: *Theatrum Orbis Terrarum* (A Földgolyó színtere) címmel, mely 53 oldalon 70 majdnem azonos nagyságú (de természetesen különböző méretarányú) térképet tartalmazott, s melyek hátlapján magyarázó szöveg volt.[2] Ez a hatalmas munka egy új korszakot nyit – a modern atlaszok korszakát –, és általános elvei napjainkban is érvényesek. Más, korabeli gyűjteményektől eltérően, a teljes ismert világot rendszerezve mutatja be a legfrissebb információk alapján. Ortelius az első térképész, akinek sikerült az akkori térképészet kaotikus információhalmazát rendszereznie, s az 1577. évi kiadással kezdve névmutatót *(Nomenclator)* is mellékelt atlaszához. Ortelius atlaszá-

A dolgozatot Gróf László lektorálta. Ezúton is köszönöm.

[1] Az atlasz megjelenését több tényező tette lehetővé: a nagy műveltségű Ortelius kitűnő és széleskörű nemzetközi kapcsolatokat épített ki a kor jeles kartográfusaival (Gerhard Mercator, Sebastian Münster, Wolfgang Lazius, Giacomo Gastaldi), akik számára lehetőséget biztosítottak az alkotáshoz, munkájuk anyagi hátterét pedig a kor nagy kereskedői biztosították. Baráti viszony fűzte – többek között – Gerhard Mercator (1512–1594) duisburgi térképész kiadóhoz, valamint Zsámboki János (1531–1584) nagyszombati születésű magyar polihisztorhoz, térképészhez.

[2] A térképek hátlapján országleírásokat tett közzé latin, francia, angol, holland, spanyol, olasz és német nyelven.

nak nagy sikere annak is köszönhető, hogy folyamatosan bővítették és módosították. 1570–1612 között több mint 40 különböző nyelvű kiadást ért meg, az 1598-as kiadás pedig már 119 térképet tartalmazott. Együttműködése a kor nagy művészeivel és metszőivel jelentősen javította az atlasz tartalmát, a kor legjobb officinái ugyanakkor a nyomtatás minőségét biztosították.[3] 1598-tól az atlasz ókori térképekkel bővült *(Parergon)*, így Ortelius egyben a történelmi térképészet megalapítójának számít. Ortelius már életében is nagy elismerésnek örvendett, ezért 1573-ban II. Fülöp spanyol király (Ortelius az általa uralt Németalföldön tevékenykedett) a ritka „Királyi térképész" címmel tüntette ki. *(1. ábra.)*

A zsebatlasz-változat

A kezdeti sikerektől felbuzdulva Ortelius zsebatlasz formában is kiadta a térképeket. 1577-ben jelent meg az első „Kis Ortelius", mely kiadványban a térképek hátoldalán holland nyelven olvasható az egyes országok ismertető leírása. A kiadás valójában Ortelius két barátja – Philip Galle (1537–1612) rézmetsző és Pieter Heyns (1537–1597) költő – kezdeményezésére és közreműködésével indult útjára.

A siker ebben az esetben sem maradt el. A holland után francia, latin, angol és német kiadások láttak napvilágot, 1655 és 1724 között pedig olasz nyelvű sorozat jelent meg Velencében és Bresciában.[4]

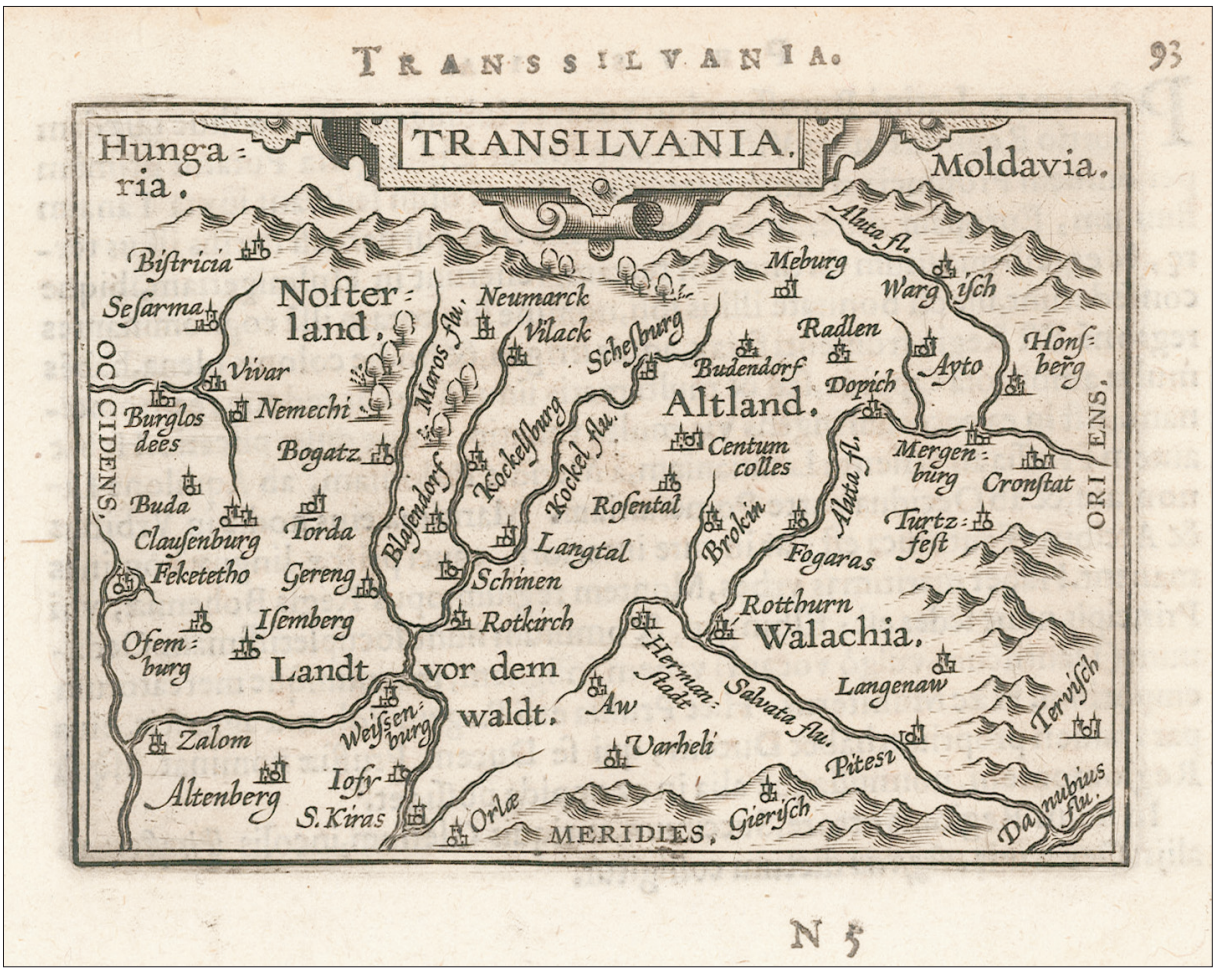

2. ábra Szerző: Galle, Philip; **Metsző:** Galle, Philip; **Kiadó:** Plantin, Christopher;
Méret: 74 × 103 mm (1:2 440 000); **Technika:** réznyomat; **In:** *Epitome Theatri Orbis Terrarum*...
– Antwerpen, 1601, 93. (a jó példányban)

[3] Az atlaszt először Diesth-nél nyomtatták, majd 1579-től Plantijn-nél. Ortelius halála után a kiadási és nyomtatási jogok Vrients tulajdonába jutottak, aki még 10 kiadást jelentetett meg.

[4] Szántai Lajos (1930–2005) kiváló katalógusában 33 Ortelius-féle *Epitome* kiadásról tesz említést (lásd SZÁNTAI Lajos 1996, II, 446). Gróf László térképtörténész és Ortelius-kutató viszont 47 kiadást dolgozott fel. Erre vonatkozó munkája kéziratban tanulmányozható.

Ezeknek a zsebatlaszoknak egyik legfőbb jellemzője, hogy egy szélesebb közönség számára több nyelven is elérhetőek voltak, és természetesen a kiadások címét is eszerint változtatták: *Spieghel der Werelt (1577), La Miroir du Monde (1579), Minoribus Tabulis (1585), Epitome du Theatre du Monde (1588), Theatro d'Abrahamo Ortelio (1593), Epitome Theatri Orbis Terrarum (1601), Breve compendio dal Theatro Orteliano (1602)* megnevezésekkel.

Egy „hibás” Erdély-térkép

Akárcsak a nagy atlaszokban, a miniatűr (zsebatlasz) kiadásokban is szerepelnek különálló Erdély-térképek. Ezzel az alkalommal nem fogom összehasonlítani tartalmukat, hanem csak a tárgyalt „hibás” lapokat mutatom be. A jelen tanulmányban bemutatott Ortelius Erdély-térkép az 1601-ben, latin nyelven, Antwerpenben kiadott miniatűr atlaszból származik.[5] Az atlasz metszője és kiadója Philip Galle.

3. ábra Szerző: Galle, Philip; **Metsző:** Galle, Philip; **Kiadó:** Plantin, Christopher;
Méret: 71 × 103 mm (1:2 440 000); **Technika:** réznyomat, színezett;
In: *Epitome Theatri Orbis Terrarum*... – Antwerpen, 1601, 93. (a hibás példányban)

[5] A pontos beazonosítást Gróf László végezte.

Ennek az 1601-es kiadásnak a hibátlan példányaiban az Erdély-térkép a 93. oldalon szerepel, a térképkeret fölött külön nyomtatott „TRANSSILVANIA.” lapcímmel és a „93” (oldal)számmal. A térképkeret alatt ugyancsak külön eleme az „N5” ívjelzés, a hátoldalon pedig latin szöveg van. A kis térkép gyönyörűen metszett kartusában „TRANSILVANIA.” cím szerepel, egy „S”-sel. *(2. ábra.)*

A most ismertetésre kerülő, hibásan nyomott példány[6] esetében a 93. oldalon felül ott találjuk a „TRANSSILVANIA.” lapcímet és a „93” (oldal)számot, alul pedig az „N5” ívjelzést, de közöttük érdekes módon nem Erdély, hanem Magyarország térképe található, kartusában „HUNGARIA.” felirattal. A térképlapon ugyan Erdély is látható, de a fő helyen Magyarország van. *(3. ábra.)*

A sajátos térképlapot társa, egy, a zsebatlasz ugyanazon kiadásából kiszakított másik térképlap magyarázza. Ezen a „HUNGARIA.” lapcímet tartalmazó „91” oldalon Erdély gyönyörű térképét fedezhetjük fel, kartusában a helyes, „TRANSILVANIA.” címmel. A térképkeret alatt ugyanúgy, mint a hibátlan „HUNGARIA.” esetében, az „N3” ívjelzést találjuk. *(4. ábra.)*

A nyomdatörténész szakma szerint elfogadott, hogy a rézlemezek a nagy nyomás alatt torzultak, sőt néha szét is repedtek, s ezért időnként javításra, esetleg újrametszésre szorultak,[7] és mindez nyomtatási

4. ábra Szerző: Galle, Philip; **Metsző:** Galle, Philip; **Kiadó:** Plantin, Christopher;
Méret: 74 × 103 mm (1:2 440 000); **Technika:** réznyomat, színezett;
In: *Epitome Theatri Orbis Terrarum...* – Antwerpen, 1601, 91. (a hibás példányban)

[6] A zsebatlasz 1601-es antwerpeni kiadásából kiszakított térképlap, magántulajdon.

[7] GRÓF László 1992, 26–36.

hibát eredményezhetett. Az itt tárgyalt Erdély-térkép esetében viszont egyszerűen felcserélték a 91. oldalon, Magyarország lapcím alatt található képet a 93. oldalon található, Erdély lapcím alatti képpel.

A hiba bizonyára úgy következett be, hogy a lapcím-oldalszám-ívjelzés rányomtatását követően a két tárgyalt oldal térképdúcát tévedésből felcserélték. Hogy a tévedés hány hibás levonatot, majd hibás bekötött példányt eredményezett, csak a kiadás példányainak átfogó vizsgálatával volna felbecsülhető, a fennmaradt példányok alapján. Kivételes esetben az ismertetett hibás példány akár egyedi is lehet (vagy maradhatott mára), nagymértékben megnövelve a belőle származó, ismertetett lapok értékét.

Térképkereskedők egyöntetű tapasztalata szerint nagyon ritka az így eltévesztve készült „hibás” lap, s ennélfogva a gyűjtők körében keresettebb is. Az érintett szakemberek figyelmének felhívása a zsebatlasz 1601. évi antwerpeni kiadása magyarországi és erdélyi térképlapjainak kérdésére, a hibás példányok lehetőségére mindenesetre szakmai jelentőséget is biztosít a jelen ismertetésnek.

Tamás Sándor – tamassandoruj@gmail.com

Irodalom

GRÓF László
1988 *Carta Hungarica, Térképgyűjtemény (1520–1841),* Interpress, Budapest.
1992 Magyarország térképei az Ortelius atlaszokban, *Cartographica Hungarica*, 1992/1, 26–36.
2006 *Erdély térképei és térképészei* (Gróf László erdélyi előadó-körútja, 2006. május 2–18.; kézirat).
KRETSCHMER, Ingrid – DÖRFLINGER Johannes – WAWRICK, Franz
1986 *Lexikon zur Geschichte der Kartographie*, II, Franz Deuticke, Wien.
SZÁNTAI Lajos
1996 *Atlas Hungaricus, Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
SZATHMÁRY Tibor
1988 *Descriptio Hungariae – Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600*, Fusignano.

Hartă „eronată" a Transilvaniei în atlasul lui Ortelius, *Epitome Theatri Orbis Terrarum* (1601)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă un aspect particular al ediției din 1601 a atlasului *Epitome Theatri Orbis Terrarum*. Varianta de buzunar a atlasului lui Abraham Ortelius (1528-1598) apare prima dată în 1577, din inițiativa prietenilor lui, gravorul Philip Galle (1537-1612) şi poetul Pieter Heyns (1537-1597). Ediția din 1601 a fost realizată de Philip Galle. Cele două foi prezentate, cea cu harta Transilvaniei pe pagina 93 şi cea cu harta Ungariei pe pagina 91, rupte dintr-un exemplar al acestei ediții, s-au tipărit cu clişeele de hartă inversate, rezultând cel puțin un exemplar eronat. Desigur, numărul exemplarelor greşite ar putea fi estimai numai printr-un studiu amplu al exemplarelor păstrate din ediție.

The 'erroneous' miniature map of Transylvania in Ortelius's *Epitome Theatri Orbis Terrarvm* (1601) pocket atlas

(Abstract)

It is a well-known fact that philatelists consider any fault or mistake in the production of a postage stamp makes it much more valuable than its perfect counterpart. This phenomenon – to a certain extent – also applies to collectors of old maps. This is due to the fact that faulty examples are much rarer – and thus are more desirable to the collector.

However, maps may mean different things to different people. While a specialist will be interested in its historical, geographical, economical, military or even artistic content, the collector will consider other factors, such as errors which may have occurred during printing or engraving and will differentiate between coloured (contemporary, old or recent) and uncoloured examples.

Abraham Ortelius (1528–1598), the famous Amsterdam publisher issued his *Theatrum Orbis Terrarvm* in 1570, which was an instant success. The atlas, published in several languages, became so popular that over 40 editions appeared between 1570 and 1612. Due to its success, Ortelius decided on the publication of a reduced size 'pocket' atlas. The first 'Epitome' appeared in 1577 and continued to be published until 1724.

The current 'erroneous' example under discussion is from the 1601 Latin edition, where occurred a mix-up between title on the page and the map featured. On page 93, under the title *TRANSSILVANIA* and above the 'N5' reference number the map of Hungary is shown, while on page 91 it is reversed. Here between the title *'HUNGARIA'* and the 'N3' reference number the map of Transylvania was inserted – indicating that printing the text and the printing the map onto the sheet was carried out as two separate and distinct operation during the production of the atlas.